РОЛЬ СУДДІ У СПРИЯННІ ЗАСТОСУВАННЮ МЕДІАЦІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

БОНДАРЕНКО Ольга Олегівна - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Донецького державного університету внутрішніх справ

https://orcid.org/0000-0002-3361-2121

ПАНФІЛОВА-ТУРЧІНА Алла Василівна - суддя у відставці, медіатор, старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Донецького державного університету внутрішніх справ

СТЕПАНОВ Сергій Валерійович - суддя у відставці, викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Донецького державного університету внутрішніх справ

УДК 347.9
DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2025.4.65

У статті досліджується роль судді у сприянні застосуванню медіації в цивільному процесі, визначаються правові, організаційні та практичні аспекти її впровадження. Проаналізовано проблеми використання медіації, роль судді у заохоченні сторін до врегулювання спорів позасудовими методами та запропоновано рекомендації щодо підвищення ефективності процесуальних механізмів через внесення змін до чинного законодавства.

Ключові слова: цивільний процес; медіація; суд; суддя; процесуальні обов'язки; альтернативні способи вирішення спорів; врегулювання спору; воєнний стан.

Постановка проблеми

Цивільним процесуальним кодексом України (далі – ЦПК України) [1] передбачено, що завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Повноваження та роль судді/суду у розгляді цивільної справи чітко врегульовано зазначеним Кодексом. Однак в умовах воєнного стану склалася ситуація великої завантаженості судів, зменшенні кількості працюючих суддів, що не сприяє швидкому та ефективному захисту вказаних прав.

У зв'язку з прийняттям Закону України «Про медіацію» № 1875-IX від 16.11.2021 року [2] були внесені відповідні зміни до ЦПК України, що спрямовані на врегулювання спору (конфлікту) та прийняття сторонами швидкого та результативного рішення, що задовольняє їх реальні інтереси шляхом медіації.

Однак на практиці, прийняття Закону, внесення змін не дали бажаного результату. Усе це зумовило потребу в дослідженні питання: збільшення ролі судді/суду у сприянні застосуванню процесу медіації у цивільному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми та перспективи становлення інституту судової медіації досліджувались науковцями. Зокрема, В. Теремецький, О. Аврамова з'ясовують особливості медіаційної процедури під час розгляду житлових спорів [3,с. 475–488.], аналізу змісту сімейної медіації та її ролі у вирішенні сімейних

конфліктів приділено увагу І. Чеховською та М. Довгою [4,с.123–138]. К. Каращук акцентує увагу на розвитку медіації у виконавчому провадженні [5,с. 453–466]. Особливостям правовогостатусу нотаріуса як медіатора присвячена наукова стаття О.Коротюк [6, с. 67–77]. Водночас, у дослідженнях науковців не розглядалось питання процесуального обов'язку суду щодо роз'яснення процедури медіації.

Всі дослідження стосуються загального розуміння та сприйняття суспільством самої процедури медіації, яка ще не в повній мірі набула довіри як інституція, як ефективний альтернативний судовому у захисті порушених, оспорюваних прав чи інтересів сторін.

Метою статті є обґрунтування доцільності розширення процесуальних обов'язків суду щодо сприяння застосуванню медіації у розгляді цивільних справ, запровадження роз'яснення судом/суддею процедури медіації як альтернативної форми вирішення спорів в Україні, виявлення переваг та недоліків інституту медіації у цивільному процесі.

Для досягнення мети статті застосовувалися, зокрема, такі методи дослідження, як от: формально-догматичний підхід, порівняльно-правовий підхід, аксіологічний підхід, структурно-функціональний підхід, герменевтичний підхід, метод правового моделювання, системний підхід .

Виклад основного матеріалу

Об'єктом дослідження є процесуальна роль судді у цивільному процесі, що спрямована на допомогу сторонам до швидкого врегулювання їх спору шляхом застосування альтернативного способу – медіації.

Певні повноваження та обов'язки суду визначені частиною 5 статті 12 ЦПК України [1]: де суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість:

1) керує ходом судового процесу;

2) сприяє врегулюванню спору шляхом досягнення угоди між сторонами;

3) роз'яснює у випадку необхідності учасникам судового процесу їхні процесуальні права та обов'язки, наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій;

4) сприяє учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених цим Кодексом;

5) запобігає зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами та вживає заходів для виконання ними їхніх обов'язків.

Згідно зі ст. 3 ЦПК України [1] Цивільне судочинство здійснюється відповідно до Конституції України [7], цього Кодексу, Закону України «Про міжнародне приватне право» [8], законів України, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [9].

Відносини, пов'язані з застосуванням процедури медіації, регулюються в Україні Законом України «Про медіацію» [2]. Здійснивши науково-практичний аналіз норм цього Закону дійдемо висновку про те, що цей Закон не визначає особливості розгляду окремих категорій цивільних справ, але і не забороняє сторонам проводити процедуру медіації під час розгляду цивільних справ чи вирішити питання врегулювання спору за участі судді, що є різними процесами, спрямованими на вирішення спору.

Вказаний закон запроваджує ефективний правовий механізм врегулювання спорів (конфліктів) саме як медіації, що відповідно є можливістю зменшенню завантаженості на суди в реаліях військового часу, зниженню напруги у суспільстві по відношенню до судів України та збільшенню довіри до судів, які розумно з метою ефективного врегулювання спорів сторін, з дотриманням всіх принципів цивільного судочинства, сприяють вирішенню спорів/конфліктів .

На думку авторів статті, в Україні доцільно створити додаткові гарантії для ефективного вирішення цивільних спорів, з збереженням принципів та завдань цивільного судочинства, шляхом покладення на суди/суддів додаткових обов'язків, через необхідність реалізації у процесуальний спосіб шляхом внесення змін до ЦПК та Закону України «Про медіацію» .

Авторами статті проведено аналіз чинного законодавства , а саме внесених змін , відповідно до Закону України «Про медіа-

цію» № 1875-IX від 16.11.2021року до ЦПК України [2], а саме :

– до частини 7 ст. 49 Цивільного процесуального кодексу України [1] передбачено, що сторони можуть примиритися, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу. 2) суд з'ясовує, чи бажають сторони укласти мирову угоду, провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації, передати справу на розгляд третейського суду або звернутися до суду для проведення врегулювання спору за участю судді;

– пункту 2 частини другої статті 197 ЦПК України [1]: У підготовчому засіданні суд: з'ясовує, чи бажають сторони укласти мирову угоду, провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації, передати справу на розгляд третейського суду або звернутися до суду для проведення врегулювання спору за участю судді;

– статті 198 ЦПК [1] якщо сторони домовилися провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації суд оголошує перерву у підготовчому засіданні. Крім того за ст. 251 ЦПК [1] суд зобов'язаний зупинити провадження у справі у разі звернення сторін з клопотанням про зупинення провадження у справі у зв'язку з проведенням медіації. Провадження у справі зупиняється на час проведення медіації, але не більше дев'яноста днів з дня постановлення судом ухвали про зупинення провадження у справі (ст. 253 ЦПК)[1].

Ці зміни та доповнення до ЦПК України з 2021 року не дали бажаного результату, оскільки мова йде про позасудову форму захисту прав та інтересів осіб, коли сторони судового спору розуміють суть, значення , принципи медіації та мають певну довіру до вказаної інституції, що визначається рівнем освіченості суспільства з даної процедури.

Автори провели дослідження судової практики на основі офіційних Аналітичних оглядів стану здійснення цивільного судочинства , проведених Верховним судом за 2022, 2023 та 2024 роки, тобто в умовах дії правового режиму воєнного стану, в межах діяльності саме місцевих загальних судів.

Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства за 2022 р. показує, що у порядку цивільного судочинства було розглянуто 685 тис. справ і матеріалів, що становило 74,8 % від загальної кількості справ на розгляді. Із задоволенням позову та виконанням судових доручень розглянуто 484 тис. справ, або 70,6 % від загальної кількості розглянутих. Порівняно з 2021 роком, відсоток розгляду цивільних справ і матеріалів місцевими судами зріс до 105,6 %, що свідчить про зростання навантаження на суди та інтенсивність розгляду справ. Водночас, упродовж 2022 року місцевими судами було постановлено лише 24 ухвали про проведення врегулювання спору за участю судді та 28 ухвал про його припинення (у 2021 році – по 66), при цьому примирення сторін досягнуто лише у трьох випадках (у 2021 році – 12), а 22 справи передано на розгляд іншому судді (у 2021 році – 47), що свідчить про обмежену практичну реалізацію примирчих процедур у цивільному процесі [10].

Аналітичний огляд за 2023 р. демонструє подальше збільшення навантаження: на розгляді у місцевих загальних судах перебувало понад 1 млн 383 тис. позовних заяв, скарг та клопотань, із яких надійшло 1 млн 144 тис., що на 74,7 % більше порівняно з 2022 роком. Відсоток розгляду справ знизився до 94,8 %, що свідчить про збільшення затримок у розгляді цивільних справ. У 2023 році місцеві суди постановили 53 ухвали про проведення врегулювання спору за участю судді та 46 ухвал про його припинення (у 2022 році – відповідно 24 та 28), із яких примирення досягнуто у 17 випадках (у 2022 році – лише 3), а 24 справи передано на розгляд іншому судді (у 2022 році – 22) [11]. Це свідчить про деяке збільшення активності суддів у процесі сприяння врегулюванню спорів, проте абсолютні показники залишаються низькими порівняно з загальною кількістю справ.

У 2024 році на розгляді у місцевих загальних судах перебувало понад 1 млн 546 тис. позовних заяв та інших матеріалів, із яких надійшло 1 млн 252 тис., що на 9,5 % більше порівняно з 2023 роком. Упродовж року місцевими судами постановлено 41 ухвалу про проведення врегулювання спору за участю судді та 36 ухвал про його припинення (у 2023 році – 53 та 46), із яких у 6 випадках

досягнуто примирення, а 27 справ передано на розгляд іншому судді (у 2023 році – 24) [12]. Незважаючи на незначне збільшення кількості ухвал про врегулювання спорів, відсоток успішного примирення залишається критично низьким, що свідчить про обмежену ефективність застосування альтернативних процедур у цивільному процесі та недостатню інтеграцію інституту медіації у практику місцевих судів.

Аналізуючи динаміку зростання кількості звернень до суду, можна констатувати, що, незважаючи на значне навантаження на суди, завершення справ шляхом врегулювання спорів за участю судді відбувається у незначної частки справ. Водночас, за відсутності системної офіційної статистики щодо використання процедури медіації у судовому процесі неможливо оцінити її реальну ефективність та вплив на зменшення навантаження на судову систему. Це підкреслює прогалини у національній судовій практиці, коли законодавче впровадження медіації формально існує, але не забезпечує реального механізму для ефективного врегулювання спорів.

Особливо актуальним є врахування реалій військового часу, коли суспільство перебуває у високому рівні стресу через постійні загрози та обмеження, що прямо впливає на зростання кількості звернень до суду за захистом порушених прав та інтересів. У цьому контексті домінування права на звернення до суду у свідомості громадян, як єдиного «дієвого» способу захисту, фактично маргіналізує альтернативні способи вирішення спорів, зокрема медіацію, та підкреслює необхідність підвищення правової обізнаності сторін і системного розвитку інституту медіації у цивільному процесі.

Автори також розуміють і певні негативні наслідки, які можуть виникнути в силу внесення вказаних змін. До них в першу чергу треба віднести незгоду більшості суддів з вказаною пропозицією, оскільки виникає питання обов'язковості навчання суддів базовим навичкам медіатора для розуміння суті самого процесу медіації. Також додаткове навантаження на суддів у вигляді необхідності витрат часу на вказані у пропозиції роз'яснення сторонам самої процедури медіації. Але судді, адвокати та частина суспільства мають високий емоційний інтелект, і мають можливість оцінити виправданість даних змін заради результату у вигляді значного зменшення навантаження на суди, швидкого та ефективного вирішення конфліктів у більшості спорів.

Підсумовуючи викладене, автори статті, що мають практичний судовий досвід, пропонують інститут медіації розглядати не просто як альтернативну форму вирішення спорів(конфліктів) і надання законодавцем певних прав сторонам, щодо застосування процедури медіації в цивільному процесі.

Висновки

Внесені зміни до Цивільний процесуальний кодекс України відповідно до Закону України «Про медіацію» формально інтегрували можливість застосування медіації у цивільному процесі. Проте аналіз аналітичних оглядів Верховний Суд за 2022–2024 роки показує, що фактична кількість справ, врегульованих шляхом медіації або за участю судді, залишається мінімальною. Незважаючи на законодавче закріплення права сторін звертатися до медіації, відсутність довіри до цієї процедури та низький рівень поінформованості сторін обмежують її практичне застосування, особливо в умовах воєнного стану, коли зростає кількість звернень до суду та емоційна напруга в суспільстві.

Аналіз норм ЦПК України показує, що суд має визначені повноваження щодо сприяння примиренню сторін та роз'яснення їхніх процесуальних прав, однак на практиці ці механізми не забезпечують ефективного використання медіації. Відсутність системної статистики щодо застосування позасудової процедури та мінімальний відсоток досягнення примирення свідчать про необхідність додаткових законодавчих гарантій і підвищення правової обізнаності сторін щодо переваг альтернативного врегулювання спорів.

Зважаючи на викладене, доцільно законодавчо закріпити обов'язок суду роз'яснювати сторонам можливість застосування медіації під час оголошення їхніх прав і обов'язків у підготовчому судовому

засіданні або в першому судовому засіданні у справах спрощеного позовного провадження. Передбачене доповнення статті 221 ЦПК України частиною другою, яке передбачає: «Суд роз'яснює можливість застосування процедури медіації як альтернативної позасудової процедури, її переваги та можливості», дозволить перетворити медіацію з формального права сторін на ефективний процесуальний механізм врегулювання спорів, підвищить довіру до судової системи та сприятиме більш результативному вирішенню цивільних конфліктів.

Натомість у перспективі подальших досліджень доцільно зосередитися на вивченні та аналізі думки суддів щодо застосування медіації у цивільному процесі. Зібрані дані можна узагальнити під час проходження підготовки суддів у Національній школі суддів, що дозволить оцінити практичні можливості впровадження пропозицій щодо обов'язкового роз'яснення сторонам процедури медіації, виявити потенційні труднощі та підвищити ефективність застосування альтернативного врегулювання спорів у судовій практиці.

Література

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

2. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1875-20#Text

3. Теремецький В., Аврамова О. Медіаційна процедура під час розгляду житлових спорів. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2024. № 31(1). С.475–488.

4. Чеховська І. В., Довга М. О. Медіація як альтернативний спосіб вирішення сімейних спорів. Ірпінський юридичний часопис. 2023. Вип. 3 (12). С. 123–138.

5. Каращук К. Л. Медіація і примусове виконання рішень судів та інших юрисдикційних органів. Наукові перспективи. 2023. № 7 (37). С. 453–466.

6. Коротюк О. В. Особливості правового статусу нотаріуса як медіатора. Ірпінський юридичний часопис. 2022. Вип. 2 (9). С. 67–77.

7. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text

8. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text

9. Законодавчі акти України : офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index

10. Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства за 2022 рік. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/ media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/2022_analiz_KCS.pdf

11. Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства за 2023 рік / Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/ media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_KCS_2023.pdf Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства за 2024 рік. Верховний Суд. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/ ztv4D67.pdf

Bondarenko Olha
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Civil Law Disciplines Donetsk State University of Internal Affairs
https://orcid.org/0000-0002-3361-2121
Panfilova-Turchina Alla
senior speaker of the department civil and legal disciplines of Donetsk State University of Internal Affairs
ORCID: 0009-0007-5380-0254
Stepanov Sergey
department clerk civil and legal disciplines of Donetsk State University of Internal Affairs
ORCID: 0009-0000-0321-0618

THE ROLE OF THE JUDGE IN PROMOTING THE USE OF MEDIATION

The article reveals the meaning of the concept of the role of a judge in facilitating the application of mediation in civil proceedings. It is proposed to strengthen the procedural duties of judges in order to increase the parties' awareness and interest in using mediation as an out-of-court dispute resolution mechanism. The powers and role of the judge and the

court in civil proceedings are regulated by the Civil Procedure Code of Ukraine; however, under martial law, courts operate under conditions of excessive workload and a reduced number of judges, which negatively affects the timeliness and effectiveness of judicial protection of civil rights.

The study analyzes the provisions of the Civil Procedure Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On Mediation", as well as official judicial statistics on civil case consideration during 2022–2024. The results of the analysis demonstrate that, despite the formal introduction of mediation mechanisms into procedural legislation, their practical application remains extremely limited. Statistical data confirm a steady increase in the number of civil cases considered by local courts, while the percentage of disputes resolved through conciliation procedures or mediation remains insignificant.

Special attention is paid to the social and legal significance of mediation in the context of martial law, when society experiences increased psychological stress and a growing demand for effective and rapid conflict resolution. The article substantiates that judicial clarification of mediation as an alternative dispute resolution method may contribute to reducing the burden on courts, increasing public trust in the justice system, and promoting consensual settlement of disputes.

The scientific novelty of the research lies in the formulation of a proposal to legislatively establish the court's obligation to explain to the parties the possibility, advantages, and procedural features of mediation during preparatory hearings or the first court hearing in simplified proceedings. The practical value of the study consists in its potential use for improving procedural legislation and judicial practice aimed at enhancing the effectiveness of civil justice in Ukraine.

Keywords: *civil process; mediation; court; judge; procedural obligations; alternative methods of dispute resolution; dispute settlement; martial law.*